

The position of the roman catholic church in Vinnytsia region in the late 1940s – early 1950s (based on reports of the regional council for religious affairs)

Anatolii V. Voinarovskiy

Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskiy State Pedagogical University

PhD in History, Associate Professor (Ukraine)

email: anatolii.voinarovskiy@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9413-2025>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57684950100>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/KRP-0268-2024>

Natalka V. Zhmud

Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskiy State Pedagogical University

PhD in History, Associate Professor (Ukraine)

email: natalka.zmud@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7463-918X>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57416413000>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/rid/ADC-7548-2022>

Abstract.

The purpose of the study is to analyze, based on materials from the Vinnytsia branch of the Council for Religious Affairs under the Council of Ministers of the USSR, the state of functioning of the Catholic denomination in the Vinnytsia region; to trace the specifics of relations between the authorities, the Catholic clergy, and parishioners; to determine to what extent Catholic believers in the postwar period were able to exercise their right to freedom of religion and what survival practices they adopted under the peak of Stalinist totalitarianism; and to characterize the sentiments of the faithful. The research **methodology** combines general scientific and historical methods, the main ones being generalization, problem-chronological, historical-systemic, and comparative-historical approaches. Considerable attention is given to statistical analysis in tracing the dynamics of the number of religious communities and to content analysis of the reports of the Commissioner of the Council for Religious Affairs under the Council of Ministers of the USSR for the Vinnytsia region. **The scientific novelty** lies in the fact that, for the first time, archival materials of reports and analytical memoranda of the Commissioner of the Council for Religious Affairs for the Vinnytsia region have been introduced into scholarly circulation, allowing for an analysis of the state of the Catholic community in Vinnytsia region during 1945–1952. **Conclusions.** The activity of the Catholic Church in the Vinnytsia region during the postwar period was conditioned by several factors. In particular, the Nazi occupation had revived the life of religious communities, while the Stalinist regime—seeking both to consolidate the population of the USSR and to present itself favorably before the Allies in the anti-Hitler coalition—could not completely suppress the Catholic community's activity. Compared to other Christian denominations in the region, Catholics in Vinnytsia faced perhaps the greatest pressure from the Stalinist regime. Their conduct under such harsh conditions amounted to a struggle for survival. They were forced to renounce their values, refrain from recognizing the supremacy of the Vatican, and accept Stalinist ideological claims about the “imperialist nature” of the Roman Pope's policy. The authorities used various pretexts to divide and eliminate Catholic communities—such as the small number of parishioners, alleged anti-Soviet behavior, or “suspicious” ties with Western countries. The Stalinist regime also sought to deprive Catholics of access to sacred buildings, justifying it by the poor condition of churches, the supposed need to use them for economic or cultural-educational purposes, or the presence of another church “nearby.” Believers were also subjected to economic pressure, with strict monitoring of tax payments and the fulfillment of work quotas in collective farms. Thus, the authorities exerted severe pressure on the Catholic community of Vinnytsia region and aimed at its complete liquidation.

Keywords: Roman Catholic Church, religious life, Council for Religious Affairs, Stalinist totalitarianism, Ukrainian SSR, Vinnytsia region.

.....
Становище римо-католицької церкви на Вінниччині у другій половині 1940-х – початку 1950-х рр. (за матеріалами звітів обласної ради по справах релігійних культів)

Анатолій Войнаровський

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

email: anatolii.voinarovskiy@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9413-2025>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57684950100>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/KRP-0268-2024>

Наталка Жмуд

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

email: zmudnatalka@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7463-918X>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57416413000>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/rid/ADC-7548-2022>

Анотація.

Мета дослідження – на основі матеріалів Вінницького відділення Ради по справах релігійних культів при Раді Міністрів ССРСР проаналізувати стан функціонування католицької церкви на теренах Вінниччини; простежити особливості відносин між владою, духовенством та парафіянами; з'ясувати, наскільки у повоєнний період католики мали можливості реалізувати право свободи віросповідання та якими були їхні практики виживання в умовах апогею сталінського тоталітаризму; охарактеризувати настрої вірян. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні загальнонаукових та історичних методів, основними з яких стали узагальнення, проблемно-хронологічний, історико-системний, порівняльно-історичний. Значна увага приділяється статистичному аналізу при відстеженні динаміки кількості громад та контент-аналізу текстів звіту Уповноваженого Ради по справах релігійних культів при Раді міністрів ССРСР по Вінницькій області. **Наукова новизна** полягає в тому, що на основі вперше введених до обігу архівних матеріалів, звітів та аналітичних доповідних Уповноваженого Ради по справах релігійних культів по Вінницькій області проаналізовано стан католицької громади Вінниччини у 1945–1952-х роках. **Висновки.** Діяльність католицької церкви на теренах Вінниччини у повоєнний період зумовлена низкою факторів. Зокрема, нацистська окупація відновила життя релігійних громад, а сталінський режим, намагаючись сконсолідувати населення ССРСР та водночас продемонструвати себе з кращого боку перед союзниками по антигітлерівській коаліції, не міг повністю припинити життєдіяльність католицької громади. Порівнюючи з іншими християнськими конфесіями краю, католики Вінниччини опинилися чи не під найбільшим тиском з боку сталінського режиму. У таких жорстких умовах вони фактично виживали і були змушені відмовлятися визнавати верховенство Ватикану та погоджуватися з твердженнями сталінської ідеології про імперіалістичну сутність політики римського папи. Влада використовувала різні приводи для розколу та ліквідації католицьких громад – недостатня кількість парафіян, антирадянська поведінка вірян, підозрілі зв'язки з країнами Заходу тощо. Сталінський режим усіляко намагався позбавити католиків можливості користуватися сакральними будівлями, обґрунтовуючи то занедбаним станом костелу, то доцільністю використання його в господарських або культурно-просвітницьких цілях, то наявністю «поряд» ще одного костелу. На вірян тиснули також економічно, ретельно відстежуючи вчасну сплату податків та виконання трудових у колективах. Отже, влада чинила жорсткий тиск на католицьку спільноту Вінниччини та прагнула її повністю ліквідувати.

Ключові слова: римо-католицька церква, Рада по справах релігійних культів, сталінський тоталітаризм, УРСР, Вінницька область.

Постановка проблеми. Нацистська окупація 1941–1944 рр. створила сприятливі умови для відбудови релігійного життя на теренах Вінницької області, загалом як і на інших захоплених територіях СРСР. У римо-католицькому середовищі відкрито проявилися антирадянські настрої, спричинені масовими репресіями у міжвоєнний період. Частина духовенства часто брала участь в антирадянській пропагандистській діяльності окупаційної влади. Тому важливим є дослідження особливостей діяльності римо-католицької церкви в умовах повоєнного відновлення совєцької

окупації. Сталінський режим через ряд обставин не міг проводити репресивну практику 1930-х років. Влада намагалася показати себе лояльною для світової спільноти, особливо для країн, де насаджували соціалізм. Саме серед таких була повоєнна Польща. Тому режим, побоюючись масових протестів, остерігався чинити відкритий тиск католицькій церкві, щоби не набула розголосу інформація про репресивні практики. Доля Римо-католицької церкви (далі – РКЦ) в СРСР залежала не лише від загального курсу партії щодо релігії, але й від нарощування протистояння між СРСР і Ватиканом та країнами «західної демократії». Уже 02 березня 1945 р. за наказом Й. Сталіна і В. Молотова голова РС РПЦ при РНК СРСР Г. Карпов підготував доповідну записку із пропозиціями щодо послаблення позицій Ватикану на міжнародній арені та скорочення кількості католицьких структур у СРСР (Байдич, 2010).

Католицька громада, яка ще з XIV–XV ст. стає невід’ємною складовою поліетнічного та поліконфесійного Подільського краю, у 1930-х рр. зазнала потужного удару від сталінської карально-репресивної системи. Повоєнні роки дали надію та сподівання про можливість відновлення діяльності церкви та реалізації свого права на свободу віросповідання і збереження своєї ідентичності. Репресивна політика, спрямована проти католиків, мала свої особливості та обумовила нові практики боротьби за виживання.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Джерельною базою для дослідження слугували матеріали Державного архіву Вінницької області (далі – ДАВіО), зокрема, звіти та аналітичні доповідні Уповноваженого Ради по справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по Вінницькій області про стан католицької громади Вінниччини у 1945–1952 роках. Діяльність католицької церкви у завершальний період сталінізму досліджував В. Байдич (Байдич, 2010), який зауважував на особливому становищі католицької церкви як однієї з найбільш ворожих для комуністичної влади. Державно-церковні взаємини повоєнного періоду в УРСР аналізував В. Войналович (Войналович, 2005). Особливості стану практик виживання висвітлював П. Бондарчук (Бондарчук, 2012). Відносини між владними структурами і церквою та реакцією громадської думки простежила А. Киридон (Киридон, 2011). Загальні тенденції та особливості релігійної ситуації на теренах Вінниччини досліджено у публікації А. Войнаровського та Н. Жмуд (Войнаровський, Жмуд, 2024).

Незважаючи на загальні публікації, присвячені характеристиці політики влади щодо католицької церкви, ці взаємовідносини на теренах Вінниччини в післявоєнний період належно не висвітлені.

Мета статті – охарактеризувати особливості діяльності римо-католицької церкви на Вінниччині у другій половині 1940-х – початку 1950-х рр. за матеріалами Ради по справах релігійних культів по Вінницькій області, виявити специфіку взаємовідносин католицької церкви з радянською владою.

Виклад основного матеріалу. Облік служителів культу та релігійного активу станом на початок 1938 р. по Вінницькій області вказував на фактично повне винищення католицького духовенства. У партійному звіті інформувалося про відсутність священників як з храмом, так і без нього. Так званого активу вірян на всю область залишилося 2 400 осіб. Очевидно, що більшість приховувала свої релігійні почуття під загрозою терору з боку держави (ДАВіО, ф. 136, оп. 6, спр. 926, арк. 8).

Положення «Про порядок відкриття молитовних будинків релігійних культів» від 19 листопада 1944 р. припускало багатоступеневість і тривалість процедури відкриття нових культових установ. Храми, які з’явилися при окупації, після відновлення радянського режиму реєструвалися як «фактичні діючі» і, як правило, не зачинялися (Бондарчук, 2017, с. 23).

З кінця 1943 р. та впродовж 1944 р. РНК СРСР прийняв більше десяти постанов, що конкретизували напрями державної політики щодо релігійних організацій та регулювали коло питань, пов’язаних із функціонуванням громад і діяльністю духовенства. Якщо громадам РПЦ (російської православної церкви) надавали дозволи на рівні обласних і республіканських виконавчих органів Ради у справах РПЦ (далі – РС РПЦ), то всі інші релігійні організації мусили звертатися тільки до союзної Ради у справах релігійних культів (далі – РСРК), що гарантувало владі не тільки проведення уніфікованої політики щодо тих чи інших релігійних організацій на усій території СРСР, але й уможливлювало ефективний тотальний контроль над їхньою діяльністю (Войналович, 2005, с. 105–107).

Стосовно римо-католицького духовенства влада взяла курс на формування лояльно налаштованих до СРСР священників. Про це йшлося у секретній директиві голови РСРК І. Полянського № 134/цт від 8 травня 1945 р. на адресу уповноваженим РСРК в Україні, Білорусії, Литві та Естонії. У ній наголошувалося на необхідності вивчення настроїв у середовищі римо-католицького духовенства, зокрема, їхнього ставлення до зв’язків з Римом і можливості створення «автокефальної», незалежної від Римо-католицької церкви в СРСР (Бондарчук, 2017, с. 23–24).

У звіті центру про хід виконання цієї директиви Уповноважений РСРК при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільховий наголошував на передчасності її запровадження на території України, оскільки в республіці не було завершено процес репатріації населення польського походження, а тому й мережа римо-католицьких структур не набула остаточних обрисів. Було запропоновано вдосконалити механізм вербування римо-католицького духовенства: надавати підтримку прорадянської, антиватиканської орієнтації; заснувати «Братство католиків Радянського Союзу», яке припинило б зв'язки з Ватиканом, відмовилося від латинської мови у богослужіннях і латинського обряду, ввійшло у спілкування з РПЦ і, врешті, стало основою проголошення автокефальної Римо-католицької церкви в Україні (Бондарчук, 2017. с. 25–26).

Звіт Уповноваженого РСРК по Вінницькій області констатував про відсутність католицького центру в краї та автономне існування громад. Наголошувалося на необхідності примусового ознайомлення католиків зі статтями «Католицька церква на службі американських капіталістів» і «Кому служить Ватикан».

Духовенство було змушено зрікатися своїх ідеалів, цінностей і пристосовуватися до режиму, про що, до прикладу, свідчать слова ксьондза римо-католицької громади Вінниці Маркела Івановича Високінського: «Я ніякого відношення до Ватикану не маю. Працюю ксьондзом тому, що частина вірян-католиків мають бажання молитися і здійснювати релігійні треби, вимагаю від вірян, щоби вони працювали, як потрібно. Ватикан служив німцям, а нас німці розбили, то він змінив господарів. У Ватикану господарем став американський імперіалізм. Майже всі іноземні газети наповнені антирадянськими провокаціями і створюють загрозу нової війни. Якби нас фінансували з-за кордону, як в Польщі чи інших країнах через Ватикан, то радянські громадяни опинились би у ситуації налаштування проти інтересів Радянського Союзу» (ДАВіО, ф. 136, оп. 13, спр. 175, арк. 55).

Священники наголошували на перетворенні Ватикану на центр міжнародного фашизму та антихристиянства, що виступає проти інтересів трудящих та демократії, особливо слов'янських народів. А ксьондзів, які служили у Вінницькій єпархії до «Жовтневої революції», зараховували до контрреволюціонерів, зрадників, посібників куркульства і навіть іноземних агентів. Духовенство присягалося радянській владі у беззаперечній вірності та готовності, у разі нападу імперіалістів, захищати «Радянську Батьківщину»: «Будемо стояти на смерть» (ДАВіО, ф. 136, оп. 13, спр. 175, арк. 55).

У звітах зазначалося, що старости та актив багатьох костелів Вінниччини засуджували поведінку Ватикану з приводу скликання у 1948 р. Асамблеї в Амстердамі, першої Всесвітньої ради церков (ВРЦ), яка мала сприяти єдності християн (Качановецька – староста Хмільницького костелу; Ганкова – м. Тульчин; Пекут – с. Мовчани Станіславчеського р-ну; Ниньковський – с. Великий Острожек Уланівського р-ну; Бонадарський – с. Мурафа Шаргородського р-ну; член ревізійної комісії Сокульська – с. Браїлів Жмеринського р-ну; Юргилевич К. М. – староста Вінницького костелу) (ДАВіО, ф. 136, оп. 13, спр. 175, арк. 56).

Віряни, які чули про репресії 1920–1930-х рр. чи пережили їх, вважали за краще погоджуватися з позицією влади, знаючи про гірку ціну правди. Це фактично була практика виживання та формування подвійних стандартів. Заради збереження своєї конфесійної ідентичності клір і парафіяни були змушені вдавати з себе щирих радянських патріотів. Якщо у 1930-ті роки значна кількість духовенства йшла на мученицьку загибель, але не відмовлялись від своїх переконань, то у повоєнний період заради виживання вони йшли на обман для збереження себе і громади.

Вінницька римо-католицька релігійна громада відновила свою діяльність за тимчасової німецької окупації з липня 1941 р. За відсутності свого ксьондза громада спочатку обслуговувалася священниками з підрозділів німецьких та румунських військових частин. У 1945 р. декілька місяців у Вінниці служив ксьондз Зоні Олександр Карлович, який при німецькій окупації знаходився у Львові в місіонерському монастирі (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, спр. 69, арк. 4).

З 1948 р. римо-католицьку громаду Вінниці очолив ксьондз Високінський Маркел Іванович, який прибув із м. Бар.

Щоби заборонити діяльність католицьких громад, сталінський режим використовував будь-які приводи. Так, Уповноважений РСРК позбавив ксьондза Високінського права обслуговувати Барську римо-католицьку громаду за порушення законодавства про релігійні культи, а саме: за проведення богослужіння у незареєстрованій громаді села Козорізівка Могилів-Подільського району. Подібні обвинувачення пред'являли іншим ксьондзам (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, спр. 69, арк. 5). Високінського звинувачували за відстоювання інтересів вірян різних католицьких громад (містечка Комсомольське Комсомольського району, містечка Чернівці Чернівецького району та інших) щодо отримання права зайняти закриті приміщення костелів та дозволити проводити там служби. Ксьондзу також двічі відмовили в проханні надрукувати з польської мови на українську кишенькового молитовника. Уповноважений Ради з питань релігійних культів дав негативний висновок з наступних причин: «по Вінницькій області

.....
приблизно 49 642 римо-католиків, з яких 11 856 українців /за приблизним обрахунком/, з них 30 % безграмотні і не знають ані української мови, ані польської, тому дане видання не потрібне» (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, спр. 69, арк. 7). У підсумку Високінського звинуватили ще й за намір поширювати свою діяльність не лише у Вінницькій області, але й піднімати релігійність по всій Україні.

Влада дійшла висновків, що саме через брак ксьондзів на Вінниччині значно понизився рівень релігійності. Тому одним із векторів діяльності сталінського режиму стала боротьба проти «ксьондза». Але, якщо у довоєнний період було достатньо фабрикавання справ із звинуваченнями у контрреволюції, шпигунській діяльності, то в повоєнних умовах застосовувались нові методики. Зокрема, це звинувачення у пасторській діяльності за межами визначеної парафії, пересування по території у світському одязі, виконання треб за межами костелу тощо.

На кінець 1940-х рр. кількість вірян Вінницького костелу налічувала до 2 500–3 000 осіб. Чисельність парафіян збільшувалася у святкові дні за рахунок мирян з Вінницького району та інших районів Вінницької області. За національним складом римо-католики становили приблизно 60 % поляків та 40 % українців. Костел працював щоденно. Матеріальна база формувалася з добровільних пожертв, з яких громада виплачувала податки, а на решту – належно доглядали костел. Земельної ділянки при храмі не було. Ксьондз утримувався на свої кошти, в разі потреби, зокрема, на харчування, йому виділяли з цієї суми (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, спр. 69, арк. 8).

У двадцятці Вінницької громади за національністю було 17 поляків та 3 українці, серед них – 5 чоловіків і 15 жінок. За віковим критерієм всі чоловіки були старші 55-ти років; 3 особи жіночої статі – 50-ти років, 12 осіб – за 50 років. За професійною належністю: колгоспників – 2 особи, робітників – 1 особа. Домогосподарок – 12 осіб, службовців – 2 особи, інвалідів праці – 3 особи. За освітнім цензом: неграмотних – 1 особа, з початковою освітою – 18 осіб, з середньою – 1 особа.

За рішеннями Облвиконкому від 16.02.1946 р. та Ради по справам релігійних культів при Раді від 6.07.1946 р. костел закрили.

Активну позицію щодо відновлення діяльності костелу проявив староста /ктитор/ Юргелевич Казимир Матвійович (1889 р. н., українець, освіта – 2 класи міського училища, несудимий, під час окупації в підозрілих зв'язках поміченим не був) (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, спр. 69, арк. 8). Зібравши до 600 підписів і надіславши декілька телеграм Голові Верховної Ради СССР і Раді по справам релігійних культів, домогся через 2 роки скасування цих рішень (протокол № 3 від 28.02.1948 р.) (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, спр. 69, арк. 9).

Після відновлення костел, як правило, найбільше відвідували на великі релігійна свята (Різдво, День святого Йосифа, Благовіщення тощо): молодь до 25 років (близько 30 %), діти (до 5 %), віряни середнього віку (до 20 %), решта – літнього віку (у документі – «старики»). Зазвичай, через тиждень після Великодня причащалися діти віком 8–9 років (приблизно 60–70 осіб), які повинні були обов'язково знати молитви «Отче наш», «Вірую», «10 заповідей». За тривалої відсутності ксьондза перше причастя багатьом перенесли до 15 років. Сповідь відбувалася декілька разів на рік, особливо під час великого посту. Традиційно на сповіді були присутні від 30 до 70 осіб. Віряни, які прибували в обласний центр по справах, намагалися обов'язково відвідати костел та побувати на службі. У 1948 р. охрещено 163 особи від одного до десяти років, повінчано 98 шлюбних пар (обидва записи обведено червоним олівцем), 29 поховань (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, опр. 69, арк. 10).

Непоодинокими були факти, коли одночасно вінчалися та хрестили дітей, що також можна пояснити тривалою відсутністю ксьондза чи костелу: «У селі Стрижавка Вінницького району громадянин Гачковський уклав шлюб за католицьким обрядом і відразу ж хрестив двох дітей віком 2 і 3 роки. Гачковський у віці 25 років, його дружині 23».

Як застережний захід по відношенню до римо-католиків у звіті зазначалося про виконання господарських планів місцевих органів Советської влади. Так, у Вінницькому районі за 1948 р. по здачі зерна виконано на 104 %, м'яса – на 101,3 %, молока – на 100 %, по інших кампаніях також все виконано.

Уповноважений підкреслював, що в політичних заходах віряни беруть загалом активну участь.

Характер звіту демонструє прагнення встановити повний контроль над життям католицької громади, адже зібрано детальні відомості про актив, національний склад, стан освіти, зайнятість та інформацію про те, чим люди займалися під час окупації. Ймовірно, що будь-яка зачіпка могла стати приводом для репресій. Життя і діяльність ксьондзів були жорстко регламентовані, правити службу можна було лише у закріпленому приміщенні відповідно до рішення Уповноваженого РСРК.

Окремо контроль здійснювався і по лінії карально-репресивних відомств. До прикладу, у доповідній МГБ станом на 1946 р. зазначалось, що на території Вінницької області зареєстрованих римо-католицьких громад немає, однак по факту вони діяли. Громади систематично влаштовували збори або в костелах, або в молитовних будинках. Усі ксьондзи проживали поза межами Вінницької області, але в деякі райони (Комсомольський, Барський тощо) періодично приїжджали священники із Кам'янець-Подільської (Жуковський) і Житомирської (Зоні) областей. Ксьондзи організовували (м. Монастирище) при релігійних громадах молодіжні групи (4–7 класи), так звані «Комуни». Там навчали молитвам, вели бесіди на релігійні теми, роздавали натільні хрести та іконки тощо. Актив католицьких громад об'єднував навколо себе націоналістично налаштованих вірян. Так, в м. Тиврів активісти костелу Футимський і Ласкін створили антирадянську групу (агентурна справа «Органісти».) (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, спр. 69, арк. 222).

Аналогічну діяльність проводив актив католицької громади в Могилів-Подільському, куди приїжджав ксьондз із Чернівецької області. А в період окупації підтримувався релігійний зв'язок з католицьким єпископом, що знаходився в Румунії (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, спр. 69, арк. 223).

З початку 1948 року розпочалося посилення антирелігійної політики. Спочатку воно торкнулося неправославних релігійних організацій. Рада у справах релігійних культів розіслала своїм уповноваженим на місцях інструкцію з «категоричною пропозицією припинити будь-яку реєстрацію релігійних громад». Інформаційний звіт Уповноваженого Ради із справ релігійних культів про діяльність релігійних громад в області від 11 жовтня 1948 р. вказував на наявність на території Вінницької області зареєстрованих 160 релігійних громад загальною кількістю 64 784 вірян по 44 районах. З них римо-католики після православних були найчисельнішими, об'єднувалися у 30 громад і налічували 48 438 осіб (ДАВіО, ф. 136, оп. 13, спр. 175, арк. 1).

Довідка про наявність релігійних культів по Вінницькій області станом на 15 липня 1951 р. подавала наступну інформацію про католицькі громади: зберігся костел у с. Ялтушків Барського району (приміщення націоналізовано, священник відсутній); костели у Жмеринці, Люпинцях Комсомольського району, Лучинчику Копайгородського району, Городківці Крижопільського району, Мурованих Курилівцях, Мовчанах Станіславчицького району, Копіївці Тульчинського району, Соболівці Турбівського району, Скаржинцях Уланівського району, Хмільнику і Шаргороді та молитовний будинок в Красному Тиврівського району були націоналізовані та не мали своїх священників. Лише у єдиному костелі на теренах Вінницької області, Храмі Матері Божої Ангельської у Вінниці, був ксьондз.

Більшість католицьких громад були на перегляді про закриття, 22 громади отримали відмову у реєстрації або ж були закриті у 1951 р. Найпотужнішою була Вінницька католицька громада, яка налічувала 2500 вірян, з районів зазвичай доїжджало до 1000 осіб. У 1951 р. на новий рік церкву відвідали до 900 осіб, на Благовіщення – 1300 осіб, на Великдень – до 2000 осіб, Вознесіння – 800 осіб, на Трійцю – 800 осіб, на Петра й Павла (12 липня) – до 1000 осіб. На релігійні свята церкву відвідувало багато молоді – до 15–20 % і дітей (до 13 років) – до 4 % (ДАВіО, ф. 136, оп. 13, спр. 175, арк. 51).

Віряни мали наступну динаміку звернення до треб: охрещено у 1949 р. 659 осіб, у 1950 р. – 347 осіб, за перший квартал 1951 р. – 625 осіб; вінчалися у 1949 р. 93 пари, у 1950 р. – 168 пар, за перший квартал 1951 р. – 173 пари; сповідалися у 1949 р. 3 000 осіб, у 1950 р. – 4 500, за перший квартал 1951 р. – до 7 000. Так, незважаючи на посилення тиску, спостерігаємо хоча незначне, але зростання попиту на треби (ДАВіО, ф. 136, оп. 13, спр. 175, арк. 52).

Посилювався тиск на духовенство. За доповідями Уповноваженого РСРК, представники місцевих органів попри наявність реєстраційних документів у ксьондза, часто порушували закон про релігійні культи. Так, голова виконкому Скаржинецької сільради депутатів трудящих тов. Луцков Дем'ян Пилипович вимагав від приїжджого ксьондза підпису про те, що той хреститиме і вінчатиме лише за довідкою Скаржинецької сільради (Уланівський район), хоча в Скаржинецьку релігійну громаду ходять віряни із 10 сіл, що мають окремі сільради. У разі відмови ксьондзу погрожували заборону служити, а громаді – додатковими довідками (про сплату податків, самооподаткування, ремонт храму тощо) або відбирали довідку «Про реєстрацію виконавчого органу і райкомісії релігійної громади». Такі порушення з боку голів колгоспів, голів сільрад набували масового характеру, про що значилося у доповідних документах (ДАВіО, ф. 136, оп. 32, спр. 198, арк. 25). Хоча за положенням про релігійні культи, вимагалась лише довідка про смерть.

З 1948 р. частину діючих костьолів на Поділлі передано різним радянським установам. На відміну від 1930-х рр., закриття храмів тепер мотивувалось передусім різними технічними причинами – аварійним станом будівлі та неспроможністю громади здійснити її ремонт тощо. Владу турбувало існування низки гуртків та груп вірян («ружанців», «терціаріїв», «рубанців») (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, спр. 69, арк. 12), що було традиційним для римо-католицизму. Адже це

.....
 був актив, який виступав як добровільні помічники та просвітники, що викликало особливе занепокоєння режиму. Подібні об'єднання обумовлювали особливу причетність і відповідальність за справи релігійної громади, служили важливою опорою духовенству (оформлення костюлу, підготовка дітей до першого причастя, допомога під час богослужінь тощо). Такі угруповання не передбачалися радянським релігійним законодавством. У листі Павла Вільхового, Уповноваженого РСРК по УРСР від 16 березня 1949 р. до уповноважених по областях республіки ставилися завдання вжити заходів для виявлення та ліквідації цих організацій, а священників та виконавчі церковні органи за порушення радянського законодавства знімати з реєстрації і розпускати громади.

Висновки. Римо-католицька церква опинилася в особливих умовах на теренах Вінниччини. З одного боку, влада не вдавалася до практики відкритих репресій, які мали місце у 1930-х роках, а з іншого, – партійні чиновники виявляли неабияку винахідливість, маніпулюючи нормативними документами, аби обмежити діяльність католицької громади. Знаходилися різноманітні приводи відібрати приміщення храму, не допустити до служби ксьондза тощо. Актив католицьких громад перебував під пильним контролем з боку МГБ, фактично на всіх активістів були зібрані детальні досьє і будь-яка підозра щодо неблагонадійності до влади могла стати достатньою підставою для арешту.

Для повоєнної доби характерно те, що місцеві громади змушували зрікатися від очільника римо-католицької церкви і демонструвати відданість стандартам комуністичної пропаганди про імперіалістичну сутність Ватикану. Зрозуміло, що цей крок зумовлений практикою виживання в умовах жорсткого сталінського тоталітаризму.

Головною інституцією у регулюванні відносин між державою, церквою та спільнотами була Рада в справах релігійних культів. Державні органи виявляли по відношенню як до римо-католицької церкви, так і до її парафіян повну зневагу та ігнорування, більшість вірян були змушені приховувати свою належність до РКЦ з прагматичних міркувань.

Подяка. Висловлюємо щирі вдячності працівника Державного архіву Вінницької області за сприяння при підготовці цієї статті.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Бондарчук, П. М.** (2012). Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-і роки): повсякденні прояви, трансформації. К.: Інститут історії України НАН України, 324 с.
- Бондарчук, П. М.** (2019). Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАН України, 268 с.
- Бондарчук, П.М.** (2017). Римо-католики в УРСР (друга половина 1940-х – перша половина 1980-х років). *Історико-політичні студії*. 1 (7), 21–39.
- Войналович, В. А.** (2005). Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 741 с.
- Байдич, Володимир** (2010). Римо-католицизм у контексті розвитку державно-церковних стосунків в СРСР (1920–1960-ті рр.). *Історія України: Маловідомі імена, події, факти*. 36, 294–315. URL: http://resource.history.org.ua/publ/histname_2010_36_294).
- ДАВіО** – Державний архів Вінницької області
- Киридон, А.** (2011). Держава – церква – суспільство: інверсна трансформація в Україні. Рівне: РІС КСУ, 216 с.
- Лисенко, О. Є.** (1998). Церковне життя в Україні. 1943–1946. К.: Ін-т історії України НАН України, 404 с.
- Санніков, С. В.** (2007). Огляд історії християнства. Київ: Світ знань, 720 с.
- Шліхта, Н.** (2011) Церква тих, хто вижив: Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. Харків: Акта, 468 с.
- Voinarovskiy, A., & Zhmud, N.** (2024). Illegal protestant denominations in Vinnychyna in 1945–1952 (according to the materials of the regional council for religious cults affairs). *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*, 50, 94–103. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-50-94-103>.

References:

- Baydych, Volodymyr.** (2010). Roman Catholicism in the context of the development of state-church relations in the USSR (1920–1960s). *Istoriya Ukrayiny: Malovidomi imena, podiyyi, fakty..* http://resource.history.org.ua/publ/histname_2010_36_294. [in Ukrainian].

-
- Bondarchuk, P. M.** (2012). Religious consciousness of believers in the Ukrainian SSR (1940–1980s): everyday manifestations, transformations. K.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 324 s. [in Ukrainian].
- Bondarchuk, P. M.** (2019). Religious Trends in Soviet Ukraine (mid-1940s – mid-1980s). Historical and Religious Studies Research. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 268. [in Ukrainian].
- Bondarchuk, P.M.** (2017). Roman Catholics in the Ukrainian SSR (second half of the 1940s – first half of the 1980s). *Istoryko-politychni studiyi*. 1 (7). 21–39. [in Ukrainian].
- DAViO** –State archive of the Vinnytsia region.
- Kyrydon, A.** (2011). State – Church – Society: Inverse Transformation in Ukraine.]. Rivne: RIS KSU, 216 s. [in Ukrainian].
- Lysenko, O. Ye.** (1998). Church life in Ukraine. 1943–1946. K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 404. [in Ukrainian].
- Sannikov, S.V.** (2007). Overview of the History of Christianity. Kyiv: Svit znan', 720 s [in Ukrainian].
- Shlikhta, N.** (2011) The Church of Survivors: Soviet Ukraine, mid-1940s–early 1970s. Kharkiv: Akta, 468. [in Ukrainian].
- Voinalovych, V. A.** (2005). Party-state policy towards religion and religious institutions in Ukraine in the 1940s–1960s: political science discourse. K.: Svitohliad, 741. [in Ukrainian].
- Voinarovskiy, A., & Zhmud, N.** (2024). Illegal protestant denominations in Vinnychnina in 1945–1952 (according to the materials of the regional council for religious cults affairs). *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiyubynskyi State Pedagogical University Series History*, 50, 94–103. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-50-94-103> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 18.11.2025

Схвалено до друку / Accepted: 02.02.2026